

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)
 רח' האדמו"ר מצאנז 10
 בני ברק

שיעורים ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

מורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

פרשת "נח" – תשפ"ג

התוכן:

1. "עניני משיב הרוח ומוריד הגשם, ותן טל ומטר" (ליל שב"ק "נח") – שיעור 1
2. " דיני שמיטה בשנה שמינית " (ליל שב"ק "חול המועד סוכות") – שיעור 2

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א

באתרנו: <http://pninim.co.il/>

תחת הלינק: [שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר](http://pninim.co.il/)

לעילוי נשמת
 מו"ח החבר ר' שלמה בן ר' זכריה חיים זצ"ל
 נלב"ע י"ח תשרי תשפ"ג
 ת.נ.צ.ב.ה.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל ש"ק פ' נח תשפ"ג

עניני "משיב הרוח" ו"טל ומטר"

נ"מ בין תחילת זמן "משיב הרוח" ותחילת זמן "טל ומטר"

כ' בשו"ע (סי' קי"ד ס"א) מתחילין לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם" בתפלת מוסף של יו"ט האחרון של חג, וכ' המ"ב (סק"ב) בשם המ"א (סק"א) דמן הדין היה ראוי להתחיל להזכיר מיד בליל יום טוב האחרון, אלא לפי שבתפילת ערבית אין כל העם בבית הכנסת, נמצא זה מזכיר וזה אין מזכיר ויעשו אגודות אגודות, ולמה אין מזכירין בשחרית, יש שכתבו מפני שאסור להזכיר הגשם עד שיכריז השליח צבור או השמש בקול רם מוריד הגשם קודם התפלה, וזה אי אפשר להכריז בשחרית מפני שצריך לסמוך גאולה לתפילה, והט"ז (סק"ב) כ' בשם הירושלמי (תענית פ"א ה"א) דחיישינן שאם יתחילו להזכיר גשם בשחרית, א"כ מי שלא היה בביהכ"ס בערב וישמע שמזכירים גשם בשחרית, יחשוב שכבר התחילו להזכיר מבערב, ולשנה הבאה יזכיר בערבית, ונמצאו אגודות אגודות.

כ' בשו"ע (סי' קי"ז ס"א) בא"י מתחילין לומר "ותן טל ומטר" מליל שבעה במרחשון, וכ' המ"ב (סק"ו) בשם הברכ"י שבדיעבד אם לא שאל במעריב מחזירין אותו, אבל הביא בשם הזכור לאברהם ושו"ת הלכות קטנות שבדיעבד אינו חוזר כמו ב"משיב הרוח", וסיים המ"ב סיים שמדברי כמה אחרונים לא משמע כן (והנהגה בהלכות קטנות ביאר את טעמו, דכשם שהיו מכריזים מוריד הגשם, מסתבר לומר שגם היו מכריזים טל ומטר, וממילא כמו שאין מכריזים מוריד הגשם בלילה משום שאין כל העם נמצאים בביהכ"ס, כמו"כ אין מכריזין טל ומטר בלילה, ולכן בדיעבד אם לא אמר טל ומטר בלילה אינו חוזר, אבל האחרונים – אגורה באהלך ט"ו. – הקשו עליו, מדוע מתחילים לשאול בלילה אם אין מכריזים בלילה, ומה זה שונה ממשיב הרוח שאין מתחילין בשחרית כיון שעדיין לא הכריזו).

ויש להקשות מאי שנא "משיב הרוח" שרק מתחילים לאומרו במוסף, ואילו "טל ומטר" מתחילים כבר ממעריב. המ"א (סי' קי"ד סק"א) הסביר שהטעם שלא יהיו "אגודות אגודות" שנאמר ב"משיב הרוח", לא שייך ב"טל ומטר", דהתם בלא"ה אין כל העם מתחילין ביום אחד, דהרי בא"י מתחילין בז' מרחשון, ואילו בחו"ל מתחילים ביום ששים אחרי התקופה. הקרבן נתנאל בתענית (פ"א אות מ') כ' דיש לחלק ביניהם, דהתחלת זמן אמירת "טל ומטר" הוא ביום חול, וממילא גם אם יתחילו לשאול טו"מ ביום ולא בלילה, עדיין יהיה חשש של אגודות, כיון שביום חול אין כולם מגיעים לביהכ"ס, לכן מתחילים כבר במעריב.

הכרזת "טל ומטר" בין גאולה לתפלה במעריב

כ' בשו"ע (סי' רל"ו ס"ב) אין לספר בין גאולה דערבית לתפילה.....ומיהו מה שמכריז שליח צבור ר"ח בין קדיש לתפילת ערבית, לא הוי הפסק כיון שהוא צורך התפילה (וכן הביא המ"ב בהל' ר"ח סי' תכ"ב סק"א), וכ' שם המ"ב (סק"ז) דלאו דווקא לקרוא ולהכריז שהוא ר"ח שהוא דאורייתא, או להכריז "טל ומטר" שאם

יטעו צריך לחזור (וכ"כ המ"ב בה"ט טל ומטר ס"י קי"ז סק"ג), אלא אפילו להכריז על הניסים מותר, ואע"פ שאם יטעו ולא יאמרו על הניסים א"צ לחזור, מ"מ הוא צורך התפילה.

מקור האי דינא הוא בשו"ת הרשב"א (ח"א ס"י רצ"ג), והסביר דהיתר להפסיק במעריב כדי להכריז יעלה ויבא בליל ר"ח הוא: **א.** כל דבר שהוא צורך התפילה אינו הפסק, כמו שמצאנו בברכות (מ.) ש"טול ברוך" אינו הפסק בברכת המוציא, **ב.** תפילת מעריב היא רשות, וסיים ופוק חזי מה עמא דבר. הדרכי משה (ס"י קי"א סק"ב) מביאו, וכתב דלפי טעמו הראשון, יכול להפסיק בין גאולה לתפילה גם בשחרית, אבל בב"י (ס"י קי"ד אות ב') מבואר דאע"פ שהוא צורך התפילה, מ"מ אסור להכריז בשחרית משום הפסק, והסביר הפמ"ג (ס"י רל"ו א"א סק"א) דגם להפסיק לומר "טול ברוך" אינו לכתחילה כמבואר ברמ"א (ס"י קס"ז ס"ו).

יש לציין שהמהרי"ל (מנהגים ה"י ר"ח) כ' שיש מקומות שהנערים מכריזים כדי שהשמש לא יצטרך להפסיק בקריאה בין גאולה לתפילה. הב"ח (ס"י רל"ו סק"ג) הביא שהמהרש"ל הקשה על הרשב"א שהיתר להפסיק בין גאולה לתפילה במעריב, חדא שכבר קבעו מעריב חובה, ושנית אפילו אם היא רשות, מ"מ אם מתפלל מעריב צריך לזהר שלא להפסיק בה כמו בשאר תפילות, ולכן כ' המהרש"ל שיש לנהוג שהשמש יתחיל להתפלל שמו"ע לפני הציבור, וכשיגיע ליעלה ויבא, יאמר התיבות "יעלה ויבא" בקול (וכ"כ במטה משה ס"י תקי"ט בשם רבו המהרש"ל), אבל למעשה הב"ח סיים שנוהגים כמש"כ הרשב"א (וע"ע אריכות בסוגי' זו באג"מ או"ח ח"ד ס"י ט"ז, ודן שם אם ההיתר להפסיק הוא דווקא לצורכו, או אפילו לצורך אחרים, ואת"ל שההיתר הוא רק לצורכו, אפשר הכרזה זו ג"כ נחשבת לצורכו, משום שאם הציבור ישכחו לומר דבר המעכב בתפילה, נמצא שהוא לא התפלל בציבור ע"ש).

הזכרת "טל ומטר" בקול בתפילת לחש כדי להזכיר לציבור שלא ישכחו

המ"א (ס"י קי"ד סק"ב) כ' שהשליח צבור יזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בקול בתוך תפילת לחש שלו, אבל הבה"ל (שם ס"ב ד"ה אסור) כ' כיון שהפוסקים לא הזכירו עצה זו, משמע דס"ל שאינו נכון לעשות כן, ובטעם הדבר כ' בערוה"ש (שם ס"ה) שאין זה דרך ארץ, ובביאור שיטת המ"א כ' הפמ"ג (שם א"א סק"ב) דס"ל כמש"כ הרמ"א (ס"י ק"א ס"ב) דהותר להתפלל בקול כדי שבני ביתו ילמדו ממנו, ולפ"ז גם כאן יש צורך בדבר.

מ"ן החזו"א זצ"ל אמר דאין לומר טל ומטר בקול בתפילת לחש, דאין זה דרך ארץ לתפלה (דעת נוטה ח"א עמוד רח"צ הערה 134), ומ"ן הגרשז"א זצ"ל הוסיף, דגם לפמש"כ המ"א, כל ההיתר הוא רק להכרזת השמש, אבל שאר המתפללים יגביהו קולם באמצע שמו"ע כדי להכריז, הוא דבר מבוזה כשעומד לפני המלך (הליכות שלמה תפלה פ"ח הערה 20). אבל למעשה העולם מקילים בזה (שו"ת ארץ צבי ח"א ס"י כ"ד ד"ה נלעני"ד נפ"מ), ומ"ן הגר"ח קניבסקי זצ"ל הוסיף דגם מ"ן החזו"א זצ"ל לא אסר הדבר, רק אמר שאין זה דרך כבוד (דעת נוטה שם).

אמנם יש להעיר, דנפסק בשו"ע (ס"י ק"א ס"ב) דאסור להשמיע קולו בשמו"ע, ות"י בשו"ת ארץ צבי הנ"ל שיעלה ויבא וטל ומטר אינם מגוף התפלה אלא מחובת הזכרה, אמנם זה תלוי במחלוקת הראשונים בברכות (כ"ו): במי ששכח יעו"י במנחה של ר"ח, האם חייב לחזור להתפלל שנית במוצאי ר"ח אע"פ שלא יוכל לומר יעו"י בתפלה זו, ושורש מחלוקתם היא האם יעו"י הוא חלק מהתפלה, וא"כ כששכח לאומרו נחשב כאילו לא התפלל כלל, או שמא שפיר י"ח תפלה, אלא שצריך לחזור להתפלל כדי לומר האזכרה, ולכן במוצאי ר"ח שלא יזכיר האזכרה, אינו חוזר להתפלל. מ"ן הגר"ח קניבסקי זצ"ל (דעת נוטה שם) ציין, שבספר צרור החיים (לרבינו חיים ב"ר שמואל מטודילו, תלמיד הרשב"א – עמוד ט"ו סוד"ה והטועה) כתב, שהרמב"ן נהג לומר ההזכרה בקול שלושים יום הראשונים כדי שידע אם הזכיר אם לא.

טעה ואמר טל ומטר אחרי סוכות לפני ז' מרחשון

כ' בשו"ע (סי' קי"ז ס"א) ברכת השנים צריך לומר בה בימות הגשמים ותן טל ומטר, ומתחילין לשאול מטר בחו"ל בתפלת ערבית של יום ס' אחר תקופת תשרי, ובא"י מתחילין לשאול מליל ז' במרחשון.

ויש להסתפק, מה הדין של בן א"י ששאל ואמר טל ומטר לפני ז' מרחשון (או בן חו"ל ששאל לפני יום ס' לתקופה), דלכאורה זה כבר זמן גשמים אלא שאין שואלים משום העולי רגלים, וא"כ בדיעבד אם שאל טל ומטר אין זה סימן קללה ולא יצטרך לחזור, וראיי' לדבר דבסוכות עצמו אין מזכירין גשמים משום שהוא סימן קללה, אבל בשמיני עצרת כבר מתחילין להזכיר גשמים, וא"כ מוכח דכבר אינו סימן קללה אח"כ, ולכן גם לגבי טל ומטר, אע"פ דלכתחילה אין לשאול טל ומטר עד ז' מרחשון, מ"מ אם שאל אחרי יו"ט לפני ז' מרחשון, כבר אינו סימן קללה וא"צ לחזור.

הבה"ט (שם סק"ו) הביא מחלוקת אם בן חו"ל אמר "ותן טל ומטר" אחרי ז' מרחשון תוך ס' יום לתקופה, אבל רע"א (סי' קי"ז ס"ג) הביא בשם המהר"ש בשו"ת תורת חיים שאם בן חו"ל שאל טל ומטר תוך ס' לתקופה, אין מחזירין אותו כיון שבאותו זמן אינו סימן קללה רק שאין בו צורך, והביא ראיי' מהא דכבר מזכירין גשמים במוסף של יו"ט, וכן נקט להלכה התהלה לדוד (שם סק"ב), ולפ"ז פסק מרן הגרשז"א זצ"ל (הובא באשי ישראל פכ"ג הערה קפ"א) דאם בן א"י שאל טל ומטר אחרי החג (קודם ז' מרחשון), אינו חוזר. אמנם יש מקום לחלק בין נד"ד למש"כ כל הני פוסקים, דבחו"ל אחרי יום ז' מרחשון כבר התחילו לומר טל ומטר עכ"פ בא"י, משא"כ בא"י לפני ז' מרחשון, שלא תקנו להתחיל עדיין.

ולכאורה יש להביא מקור לדברי מרן הגרשז"א זצ"ל משיטת הריטב"א, דהרי בשו"ע הרב (סי' קי"ז ס"א) כ' דמתחילין לשאול טל ומטר בא"י מליל ז' מרחשון לפי שהיא ארץ הרים וצריכה גשמים מיד אחר החג, והי' ראוי לשאול בה מיד אחר החג, אלא שאיחרו השאלה ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבישראל שעלה לרגל לביתו לנהר פרת, שהוא מקום ישוב היותר רחוק מירושלים, ולא יצערנו הגשם וכמבואר בתענית (י.). וע"ש בר"ן דגם לאחר החורבן היו מתאספים מכל הסביבות בירושלים לרגל, כמו שעושים גם היום, לפיכך לא ביטלו תקנת חכמים שתקנו השאלה בא"י בז' מרחשון. אבל בבבל שאינה ארץ הרים כמו א"י, וא"צ לגשמים מיד אחר החג, מתחילין בליל ס' אחר תקופת תשרי.

אבל הריטב"א בתענית (י. סוד"ה מתניי) כ' דכל זה דווקא בזמן שבהמ"ק הי' קיים שהיו שם עולי רגלים, אבל לאחר החורבן דליכא עולי רגלים, מודו דמשעה שהתחיל להזכיר מתחיל לשאול, ומתחיל להזכיר מיו"ט האחרון כדברי ר' יהודה דקיי"ל כוותי', ובערב למוצאי יו"ט שהוא חול ויש בו שאלה מתחיל לשאול, אבל הר"ן הנ"ל כ' בשם הר"י"ף והרמב"ם דגם לאחר החורבן מתחילין לשאול בא"י רק מז' מרחשון משום שגם לאחר החורבן נוהגין להתאסף בירושלים ברגלים.

והנה אע"פ שיש שרצו לנהוג לומר טל ומטר מיד אחרי שמיני עצרת עכ"פ בברכת "שמע קולנו" כדי לחוש לשיטת הריטב"א, אבל להלכה נפסק בשו"ע (סי' קי"ז ס"א) דבא"י מתחילין לשאול מליל ז' מרחשון, והפוסקים לא הביאו דיש לחוש לשיטת הריטב"א. לפ"ז ק' לסמוך על שיטת הריטב"א אפילו בדיעבד במי שטעה ואמר טל ומטר לפני ז' מרחשון.

אבל במ"ב (סי' קי"ז סק"ג) ובה"ל (שם ד"ה הצריכים) משמע שצריך לחזור ולהתפלל עכ"פ בתורת נדבה, דהרי פסק שאם שאל מטר אחרי החג קודם יום ס' לתקופה במדינות הצריכות מטר בתחלת החורף, חוזר ומתפלל בתורת נדבה (יש לציין שבשו"ת להורות נתן ח"ז סי' ה' כ' שבימינו שהרבה אינם מכוונים כראוי, ועדיף להמנע ככל האפשר מלהתפלל בתורת נדבה, ממילא בנד"ד מותר לסמוך על השיטות שפוטרים מלהתפלל שנית), ולכאורה כאן בא"י עד ז' מרחשון, ג"כ יש סברא שיחזור ויתפלל, והכי מבואר בשע"ת (סי' ק"ח סק"ז) בשם השלמי ציבור. וכן הובא מעשה בשם מרן החזו"א זצ"ל (דינים והנהגות פ"ה סי"ב) במי שאמר ותן ברכה לפני ז' מרחשון, וטעה וחשב

שצריך לומר ותן טל ומטר לברכה, וחזר לברכת השנים ואמר ותן טל ומטר לברכה, ופסק מרן החזו"א זצ"ל שיחזור ויתפלל. וכן הובא בשם מרן הגריש"א זצ"ל (שו"ת אבני ישפה ח"א סי' ט"ז ושו"ת רבבות אפרים ח"ו סי' ת"י סק"ו), דמעיקר הדין הוא צריך לחזור להתפלל, אלא דכיון שיתכן שהמצב בכל אי"י שצריך גשם, לכן עדיף שיחזור ויתפלל בתורת נדבה (אולם ע"י בשו"ת מנחת פרי ח"ג סי' ב' שכי' בשם מרן הגריש"א זצ"ל שא"צ לחזור, דכיון שהוא זמן גשמים לא מקרי קללה וצ"ע).

תבנא לדינא: מי ששאל ותן טל ומטר לפני ז' מרחשון, מידי ספק לא נפיק, ועדיף שיחזור ויתפלל ויתנה תנאי, שאם הוא חייב להתפלל שנית רוצה לצאת יד"ח בחזרתו, ואם אינו חייב הוא מתפלל בתורת נדבה.

שכח ואמר טל ומטר במנחה בו' מרחשון

יש להסתפק במי שטעה ואמר טל ומטר במנחה בו' מרחשון ורק נזכר שטעה בלילה, האם צריך לחזור ולהתפלל שנית, או שמא כיון שאין שום נ"מ אם יחזור להתפלל, דבלא"ה חייב לומר טל ומטר, וממילא לא יתקן מה שאמר, או שמא כיון שנחשב כאילו לא התפלל, חייב להתפלל תשלומין גם אם לא יתקן מה שכבר התפלל, או שמא נאמר, כיון שיש"א שבתקופה זו בין סוכות לז' מרחשון אין טל ומטר נחשב כסימן קללה, בכה"ג שלא יתקן את תפילתו, לא יחזור להתפלל, ואמנם בדרך החיים (דיני ברכת השנים אות ט') מבואר דבכה"ג לכו"ע יש תשלומין, אבל כבר האריכו האחרונים טובא בזה (ע"י באריכות בבירורי ברכות עמוד תר"פ – תרפ"א ואכמ"ל).

מתי חוששין לספק אמר טל ומטר

בגדר הזמן של הספק, כ"י המ"ב (סי' קי"ד סק"ח) דאם ברור לו שהי' בדעתו לומר טל ומטר בתוך התפלה, ולאחר "זמן מופלג" נפל ספק בלבו א"צ לחזור ולהתפלל, ורק אם נתעורר הספק "מיד" אחר התפלה יש לחזור, וע"י במ"ב בהל' ר"ח (סי' תכ"ב סק"י) שכתב הכי גם לגבי ספק אמר יעו"י בר"ח. והנה לכאורה עדיין צריך ביאור בגדר של הזמן של הספק, דמצד אחד כ"י המ"ב דאם הספק נתעורר "מיד" אחרי התפלה צריך לחזור להתפלל, משמע דאם לא נתעורר הספק ממש "מיד", הרי זה כמו לאחר זמן. מאידך גיסא כ"י המ"ב דרק אם עבר "זמן מופלג" א"צ לחזור, משמע דבפחות מזמן זה, אע"פ שאינו "מיד" אחרי התפלה הוא דצריך לחזור וצ"ע. עוד מבואר במ"ב דכל זה הוא רק כשברור לו שהי' בדעתו לומר טל ומטר בתוך התפלה, ולכן אם לא כוון בכלל לפני תפילתו, בכל אופן של ספק יצטרך לחזור ולהתפלל למשך ל' יום מז' מרחשון.

אבל יש להעיר שהמ"ב כ"כ בשם המור וקציעה ומגן גיבורים, ואמנם כלשונו מבואר במגן גיבורים (סי' קי"ד סק"יב), וכ"י שם שכן פסק דודו זקנו במור וקציעה, אבל המעיין במו"ק (סי' קי"ד) יראה דס"ל דאפילו אם נזכר מיד לאחר תפילתו ג"כ א"צ לחזור, דמילתא דלא רמיא עליה דאינש עבד לה ולא אדעתיה, והיינו דמוקמינן ליה אחזקתיה דעבד כדין וכהוגן, ולכן בשעה שהתפלל כשהי' מוטל עליו לכוון לבו לתפלתו, היי' זכור יפה ולא שכח, ואח"כ יצא הדבר מלבו וזה ברור מאוד, והוסיף דאפילו אומר אחר זמן ברי לי שלא הזכרתי, "אני חוכך לומר שאין לו לחזור" (אבל בהמשך דבריו כ"י המו"ק דאם הספק נפל בלבו לאחר שעה פשוט וברור דהדין הכי, ונלענ"ד דהמגן גיבורים סמך על המשך דברים הללו), וגם מרן הגרשז"א זצ"ל העיר על המ"ב מהמו"ק ונשאר בצ"ע (ע"י שש"כ פנ"ז הערה י"ז בתיקונים ומילואים), וע"ע בערוה"ש (סי' תכ"ב ס"ד) שג"כ פסק הכי לגבי יעלה ויבא בר"ח, דאם לפני שמו"ע חשב להזכירו, ונפל ספק בלבו כשסיים שמו"ע אינו חוזר, ודלא כהמ"ב.

ולכן למעשה: א. אם תוך ל' יום אחרי ז' מרחשון היה לו כוונה לפני שהתחיל שמו"ע לומר טל ומטר, ומיד אחרי תפילתו נסתפק אם אמרו, כ"י המ"ב פסק שצריך לחזור להתפלל, ואם נסתפק לאחר זמן

אינו חוזר ומתפלל. ב. מרן הגריש"א זצ"ל הוסיף דגם לשיטת המ"ב, אם נתעורר לו ספק רק בחזרת הש"צ, א"צ לחזור להתפלל. ג. אם היה בדעתו לומר טל ומטר, והוא התפלל מתוך הסידור, ובסוף תפילתו נתעורר לו ספק, א"צ לחזור להתפלל (הובא בספר מנשים באהל מהג"ר עזריאל אויערבאך שליט"א עמוד ק"ט). ד. אם לא חשב לפני תפילתו שצריך לומר טל ומטר, ואח"כ נסתפק אם אמרו, בכל אופן חוזר ומתפלל, אבל מאידך גיסא יש חולקים ע"ז. ה. אם ברור לו שבתחילת הברכה הי' בדעתו לומר הברכה כתיקונה (כגון שכוון לפני ברכת "אתה גיבור" לומר מוריד הטל, או לפני ברכת "ברך עלינו" לומר ותן טל ומטר, או לפני "רצה" לומר יעלה ויבא), אפילו אם מיד בסיום תפילתו נסתפק אם התפלל כהוגן, מרן הגרש"א זצ"ל פסק שא"צ לחזור (הליכות שלמה פ"ח סי"ב). כעין זה פסק בשו"ת זכרון יעקב (אב"ד בויסק – סי' ד'), שאם בתחילת תפילתו התכוון לומר משיב הרוח, וגם בתוך תפילתו התכוון לומר טל ומטר, אבל בסוף הברכה הסתפק אם אמרו, אינו חוזר.

ספיקות במי ששכח לומר טל ומטר

יש להסתפק מה הדין במי ששכח ולא התפלל מנחה בו' מרחשון בא"י, ונתחייב להתפלל תשלומין אחרי מעריב בליל ז' מרחשון, ואמנם בתפלת מעריב הזכיר טל ומטר, אבל שכח להזכירו בתפלת תשלומין, האם חייב לחזור ולהתפלל כדינו של מי ששכח לומר טו"מ בימות הגשמים, או שמא נאמר דכיון שהתשלומין בא במקום תפלת מנחה, ובמנחה עדיין לא נתחייב לומר טו"מ, אפשר אינו חייב לחזור.

ואת"ל שאינו חייב לחזור משום שהוא תשלומין של תפלת מנחה שהיתה לפני שהתחילו לשאול טו"מ, מה דינו אם שכח להתפלל מנחה בשבת באמצע ימות הגשמים, ונתחייב להתפלל תשלומין אחרי מעריב במוצש"ק, ושכח טו"מ בתשלומין, האם כאן יש יותר סברא לחייבו לחזור ולהתפלל כיון דשכח להתפלל תפלה של ימות הגשמים, ואע"ג דבשבת אין מברכים ברכת השנים ואין אומרים טו"מ, היינו רק דחז"ל הקילו משום כבוד שבת ולא הטריחו להתפלל ח"י ברכות ותקנו ברכה אחת אמצעית (ע' מ"ב סי' רס"ח סק"ב), אבל כיון דהזמן הוא זמן בקשת טו"מ, ממילא אם שכח טו"מ בתפלת תשלומין יצטרך לחזור, או שמא נאמר סו"ס כיון דחז"ל לא תקנו לומר טו"מ בתפלת שבת, הדר דינו כדינו של מי ששכח להתפלל מנחה בו' מרחשון שלא נתחייב לומר טו"מ בתפלה זו.

טעה בשבת והתפלל תפלת חול ושכח לומר טל ומטר

כדי לפשוט הני ספיקות יש לדון במי שטעה בשבת והתפלל תפלת חול ושכח לומר טו"מ בברכת השנים ונזכר כאשר כבר התחיל ברכת תקע בשופר, האם חייב להמשיך עד שמע קולנו ולומר טו"מ שם ורק אח"כ לחזור לתפלת שבת (וכמו"כ אם נזכר אחרי שכבר התחיל רצה האם חייב לחזור לברכת השנים ולומר טו"מ שם לפני שיתחיל תפלת שבת), או שמא כיון שאינו חייב לברך ברכת השנים בשבת, ממילא אפילו אם לא אמר טו"מ א"צ לתקן טעותו.

והנה זה פשוט דאם בשבת התחיל להתפלל תפלת חול, ובתוך ברכת השנים נזכר שהוא שבת, דבודאי חייב לומר טו"מ ולסיים הברכה, כמשמעות הבה"ל (סי' קי"ז סי"א ד"ה עד) בשם המ"א דכשחל יום הראשון לשאלת טו"מ בשבת (פ"י יום ס' לתקופה בחו"ל, דז' במרחשון אינו יכול לחול בשבת) וטעה והתפלל של חול, לא יאמר טו"מ בברכת השנים כיון שהציבור עדיין לא התחילו, והיחיד נגרר אחר הציבור, משמע דבכל שבת בימות הגשמים בכה"ג, חייב לומר טו"מ.

אבל אם נזכר שטעה אחרי שכבר סיים ברכת השנים, כ' הבה"ט (סי' קי"ז סק"ז) בשם שו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' צ"א) דאם התחיל להתפלל תפלת חול בשבת בימות החמה ושאל מטר, חוזר עד שיאמר ברכת השנים כתיקונה, דכיון דאם התחיל ברכת השנים בתפלת שבת חייבוהו להשלים הברכה, א"כ גם כשטעה בו חוזר עד שיאמר הברכה כתיקונה ורק אח"כ יחזור לתפלת שבת, ומתוך דבריו משמע דאפילו אם סיים תפלת חול ואח"כ נזכר בטעותו, יצטרך להתפלל מחדש תפלת חול עד שיאמר ברכת השנים כתיקונה ורק אח"כ יתחיל הברכה האמצעית של תפלת שבת (עי' תהלה לדוד סי' רס"ח סק"ג), אבל רוב הפוסקים חולקים על סברא זו. החיי אדם (כלל כ"ח ס"ז) הסביר דבשבת רק אם התחיל באחד מברכות תפלה של חול צריך לסיימה כתיקונה, אבל אם כבר סיים הברכה א"צ לחזור לתחילת הברכה, דכיון דעכשיו אינו באמצע הברכה אלא כבר סיימה, הרי הוא כאילו לא התחילה, ולכן צריך מיד להתחיל בשל שבת. בתהלה לדוד (סי' רס"ח סק"א) הוסיף עוד סברא, דכיון שאמר ברכת השנים שלא כתיקונה, הרי זה נחשב כלא אמרה כלל (והרא"י דבימות החול ה"י צריך לחזור על טעות כזה), וממילא אם חוזר הוי כמתחיל לכתחילה, וזה לא תקנו בשבת לכתחילה לומר ברכות של תפלת חול.

בערוה"ש (סי' רס"ח ס"ח) ג"כ חולק על ההלכות קטנות, והוסיף דגם בימות הגשמים אם לא הזכיר טו"מ בברכת השנים בשבת אינו חוזר לתקנו, ודלא כמי שפסק שצריך לחזור. בכה"ח (סי' קי"ז סק"ז) הוסיף עוד יותר, דלא מיבעי שאם יחזור על הברכה דהוי ברכה לבטלה, אלא אפילו אם נזכר אחרי ברכת השנים לפני שהמשיך בברכה הבאה, ג"כ לא יאמר "ותן טו"מ לברכה על פני האדמה", דכיון דאין זה מתפלת היום, למעוטי בהפסקה עדיף. ויש להוסיף על סברתו הא דהביא הבה"ל (סי' קי"ד ס"ו ד"ה בלא חתימה) הרבה ראשונים ואחרונים דס"ל דאחרי שסיים הברכה שוב אינו יכול לבקש מטר, ועוד דכל דבר שאין מחזירין אותו אינו מזכיר אחרי שסיים הברכה, ומה"ט אם שכח יעו"י בליל ר"ח ונזכר אחרי הברכה לפני מודים אינו אומר שם אע"פ דבשחרית ומנחה כה"ג אומרו שם לפני מודים.

והנה גם הגרש"ק זצ"ל בחכמת שלמה (סי' קי"ז ס"ד) חולק על חידושו של ההלק"ט, וכ' דלכאורה דין זה תלוי במחלוקת הפוסקים (סי' ק"ח ס"א) במי שהתפלל מנחה בר"ח ושכח יעו"י אם יש לו חיוב להתפלל תשלומין במעריב כשלא יאמר שם יעו"י, דמצד אחד תוס' בברכות (כ"ו:) כ' בשם רבינו יהודה דאינו חייב בתשלומין משום שאם נאמר דתפלת מנחה נחשבת כתפלה רק שלא התפללה כתיקונה, א"כ לא יתקן הדבר אם יתפלל תשלומין במוצאי ר"ח, אבל חכמי פרובינצ"א ס"ל דחייב בתשלומין משום שתפלת מנחה בלי יעו"י נחשבת כלא התפלל כלל. לפ"ז כשלא אמר טו"מ בברכת השנים בשבת, אם נאמר דנחשב כלא התפלל כלל, א"כ דינו להתחיל מיד בשל שבת ולא יחזור לתקן טעותו, משא"כ לשיטת רבינו יהודה דס"ל דתפלתו נחשבת כתפלה, א"כ הכי נמי כיון שהתחיל ברכת השנים מחוייב לגמור אותה ברכה, וממילא חייב לחזור לומר ברכת השנים כתיקונה (והחילוק שכתב שם החכמת שלמה בין קו"ע לשוא"ת אינו נוגע לנד"ד, ומ"מ נראה דאם בציר של ההלכות קטנות, שאמר ותן טו"מ בימות החמה, חייבו לחזור משום שקלקל הברכה, אפשר בנד"ד בימות הגשמים שהחסיר טו"מ ולא קלקל התפלה בקו"ע, גם ההלק"ט יודה דאינו חוזר).

בשו"ת פלא יועץ (סי' נ"ב עמוד 300) פסק שאם טעה בתפילת שבת בימות החורף ואמר "ותן ברכה" ונזכר אחרי שכבר התחיל תקע בשופר, ימשיך להתפלל עד שמע קולנו, ושם יאמר "טל ומטר", ואח"כ יחזור לתפילת שבת, ואע"פ שמתפלל י"ח ברכות כמו בחול, אין זה כלום, דמעיקר הדין היה צריך להתפלל י"ח ברכות גם בשבת, אלא שלא אטרחוהו חכמים.

והנה המ"ב (סי' ק"ח סק"ה) כ' וז"ל אם שכח טו"מ או משיב הרוח בשבת ור"ח במנחה, או ששכח שאר דבר המצריכו לחזור ולהתפלל, לכו"ע יתפלל בערב שתים דהא ירויח זה בתפילת התשלומין עכ"ל, אבל אין לדייק דכוונתו לומר כשיטת שו"ת הלק"ט ששכח לומר טו"מ בשבת, דמסתבר יותר דלצדדין

קתני, ששכח משיב הרוח בשבת או ששכח טו"מ בר"ח (ומה שהמ"ב שינה לשונו לשונו מדברי המ"א שם סקט"ז שלא הזכיר דמיירי ששכח בשבת או בר"ח, ע' בספר שיח הלכה סי' ק"ח סקל"ה).

ולכן למעשה אם התחיל להתפלל תפלת חול בשבת בימות הגשמים וטעה בברכת השנים ולא אמר טו"מ, אם עדיין נמצא באמצע הברכה יתקן טעותו, אבל אם כבר סיים הברכה יחזור מיד לתפלת שבת וא"צ לתקן טעותו.

לא התפלל מנחה בש"ק ושכח טו"מ בתשלומין במעריב במוצש"ק

לפי"ז יש לפשוט הספק במי שלא התפלל מנחה בשבת והתפלל תשלומין אחרי מעריב ושכח לומר טו"מ בתשלומין, דהרי להלכה קיי"ל דבשבת אינו חוזר להתפלל אם טעה והתפלל ברכת השנים בלי טו"מ, ואפילו אם נאמר דמשהתחיל ברכת השנים בשבת נתחייב לשאול טו"מ, מ"מ כיון דבדיעבד אם שכחו אינו חוזר להתפלל, ה"ה אם שכח טו"מ בתשלומין של אותה תפלה אינו חוזר להתפלל, וכמו שפסק המ"ב (סי' ק"ח סקכ"ו) דמי שלא התפלל מעריב בר"ח והתפלל שחרית שתים ולא הזכיר יעו"י בשניה דאינו צריך לחזור ולהתפלל כיון דאפילו אם הי' מתפלל מעריב גופא ושכח יעו"י לא הי' צריך לחזור, דלא יתכן דתפלת התשלומין יותר חמורה מהתפלה בזמנה. ואמנם המ"א (סי' ק"ח סקכ"ב) חולק ע"ז ופסק דאם לא התפלל מעריב בר"ח ושכח יעו"י בתשלומין בשחרית חייב להתפלל עוד פעם, דהא דאין מחזירין אותו בשכח יעו"י במעריב הוא משום דאין קידוש החודש בלילה, משא"כ בשחרית דיממא הוא, ובפרט די"א דאפילו בליל שני של ר"ח מחזירין אותו אם שכח יעו"י משום שכבר קדשוהו, ולכן אע"פ דלא קיי"ל הכי בליל שני של ר"ח, אבל בתשלומין בשחרית חייב לחזור אם שכח יעו"י, וכן פסקו השו"ע הרב (סי' ק"ח סט"ו) וקיצשו"ע (סי' כ"א ס"ו) וערוה"ש (סי' ק"ח ס"ח), אבל המ"ב הכריע כשיטת החולקים על המ"א בזה, דא"צ לחזור להתפלל.

לפי"ז מי שלא התפלל מנחה בשבת ושכח טו"מ בתשלומין שהתפלל במוצש"ק, א"צ לחזור להתפלל, דהרי בשבת עצמו לא תקנו לומר טו"מ, ואפילו אם בשבת התחיל להתפלל תפלת חול ושכח טו"מ בברכת השנים, רוב הפוסקים ס"ל דאינו חוזר כדי לתקן מה שהחסיר טו"מ, וא"כ גם בתשלומין אם שכח טו"מ אינו חוזר, דלא יתכן שהתשלומין יותר חמורה מעיקר התפלה שבא להשלימה. אבל יש מקום לדחות הראי"י מיעלה ויבא לפי מה שחילק מרן הגר"ח מבריסק זצ"ל בין מי ששכח טו"מ במנחה בערב שבת, דחייב להתפלל תשלומין בליל ש"ק כיון דטו"מ הוא מסדר התפלה והוא שינה ממטבע שטבעו חז"ל והוי כאילו לא התפלל כלל, משא"כ מי ששכח יעו"י במנחה בר"ח שחל בערב שבת דאינו מתפלל תשלומין בליל ש"ק, כיון דרק החסיר הזכרת מעין המאורע, ולא נחשב כאילו לא התפלל. אבל כידוע דנחלקו גדולי הפוסקים בזה (וכמו שיבואר בסוף השיעור), ונ"מ טובא בנד"ד אם אפשר להביא ראיי ממה שהיקל המ"ב לגבי יעו"י בנד"ד למי ששכח טו"מ בנד"ד ואכמ"ל.

לא התפלל מנחה בו' מרחשון ושכח טו"מ בתשלומין במעריב ליל ז' מרחשון

והנה לשיטת המ"א ודעימ"י שפוסקים דאזלינן בתר התפלה בשעת ההשלמה, ולכן ס"ל דאם לא התפלל מעריב בר"ח ושכח יעו"י בתשלומין בשחרית, דחייב לחזור ולהתפלל, יש מקום להסתפק דאפשר היינו דווקא משום דבאמת הי' חיוב בלילה לומר יעו"י במעריב, משא"כ בנד"ד שלא התפלל מנחה בו' מרחשון ושכח טו"מ בתשלומין במעריב, לכאורה גם המ"א יודה דא"צ לחזור כיון שלא נתחייב בכלל לומר טו"מ בתפלת מנחה וא"צ לתקן הדבר, ולא דמי למי שלא התפלל מעריב ליל ר"ח, או אפשר י"ל דכיון דהמ"א ס"ל דאזלינן בתר שעת תפלת התשלומין, א"כ גם מי ששכח להתפלל מנחה בו' מרחשון יתחייב לומר טו"מ בתשלומין במעריב ליל ז' מרחשון לעיכובא. ואמנם המ"ב (סי' ק"ח סקל"ו) פסק מפורש דא"צ לחזור להתפלל בכה"ג, לשיטתי לק"מ דהא ס"ל הכי גם כשנתחייב להזכיר מעין המאורע במעריב

כגון שלא התפלל מעריב בליל ר"ח דא"צ לחזור אם שכח יעו"י בתשלומין בשחרית, אבל בבה"ל (סי' ק"ח ס"ט ד"ה ואם) הביא בשם שהדה"ח פסק דביום הראשון שהתחילו לומר טו"מ אם שכח לומר טו"מ בתפילת תשלומין בלילה הראשון יחזור ויתפלל בתורת נדבה, ויתנה אם אני חייב להתפלל תהא לחובתי, ואם לאו תהא לנדבתי, ואמנם הפר"ח חולק ע"ז, אבל דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד.

אבל עדיין יש להסתפק בשיטת המ"א בזה, די"א דמי ששכח טו"מ במעריב קל יותר, דהרי בשו"ת הר צבי (או"ח סי' נ"ד בסו"ד) הביא בשם שו"ת חסד לאברהם (תנינא סי' כ') דאם שכח לומר טו"מ במעריב אינו חוזר משום דתפלת ערבית רשות, ואע"ג דכבר שויה עליה חובה, היינו דווקא בשאר טעות המבטל כל התפלה וכמאן דלא צלי דמי, משא"כ אם שכח טו"מ דיצא ידי תפלה ולא נחשב כאילו לא התפלל, לא קבלו עלייהו לחזור אם שכחו טו"מ במעריב. אבל במ"ב (סי' קי"ז סק"ו) מבואר דס"ל דגם אם טעה במעריב צריך לחזור, מדפסק דאפילו אם שכח טו"מ בליל ז' מרחשון מחזירין אותו, ואינו דומה למי ששכח יעו"י בליל ר"ח, דשם הטעם הוא משום דאין מקדשין החודש בלילה.

ולכן להלכה אם לא התפלל מנחה ב' מרחשון והתפלל תשלומין במעריב ליל ז' מרחשון ושכח טו"מ בתפלת תשלומין, אינו חייב לחזור ולהתפלל, ואם רוצה יכול לחזור ולהתפלל בתורת נדבה על תנאי.

שכח טו"מ במנחה ובאמצע תפלת תשלומין במעריב נזכר שלא אמר טו"מ במעריב

יש להסתפק מה הדין כששכח לומר טו"מ במנחה והתפלל מעריב ותשלומין למנחה. באמצע תפלת התשלומין נזכר ששכח לומר טו"מ גם בתפלת מעריב, ונסתפק האם להמשיך להתפלל תפילתו. מקום הספק הוא משום דנפסק בשו"ע (סי' ק"ח ס"א) דמי שהקדים להתפלל תפלת תשלומין לפני החובה לא יצא אפילו בדיעבד. לפ"ז כיון דבתפלת מעריב שכח טו"מ לא יי"ח וכנ"ל, וא"כ היאך יכול להתפלל תשלומין למנחה לפני שהתפלל מעריב שהיא תפלת חובה. אלא דאפשר יכול לכוון באמצע תפלת התשלומין שתחשב כתפלת חובה במקום תפלת תשלומין, אבל הבה"ל (סי' ק"ח ס"א ד"ה ואם היפך) נסתפק בזה, דאפשר זה דומה להא דנפסק בשו"ע (סי' ק"ז ס"א) דהמתחיל להתפלל תפלה לשם חובה, תו אינו יכול לסיימה לשם נדבה דלא מהני עקירת מחשבתו באמצע התפלה, או שמא לגבי תפלת תשלומין הקילו חז"ל, דיש לחלק בין נדבה לתשלומין, דבתפלת נדבה שאינו מחוייב להתפלל, ממילא אינו יכול לשנות תפלת חובה לתפלת רשות, משא"כ בתשלומין שהוא חייב להתפלל, אפשר שפיר יכול לשנות תפלת חובה לתפלת תשלומין, ולהלכה נשאר הבה"ל בצ"ע.

והנה לגבי עצם השאלה כבר כ' המ"ב (סי' ק"ח סק"ט) בשם הפר"ח ודה"ח דאם התפלל השניה לתשלומין, והראשונה לשם חובה, וטעה בשל חובה ולא אמר בה טו"מ באופן דצריך לחזור, ולא נזכר עד אחר תפילת התשלומין, אפ"ה השניה עלתה לתשלומין ויתפלל אח"כ לשם חובה, ואע"ג דהתפילה חיובית היתה בטעות לא אמרינן כמאן דלא התפלל כלל דמי לענין זה.

אמנם דברי המ"ב בזה הם נגד חידושו של הגר"ח מבריסק זצ"ל דס"ל דרק לגבי מי ששכח יעו"י בשמו"ע שייך לומר דתפלתו נחשבת כתפלה, אבל אם שכח טו"מ, הרי זה חסר בעצם הברכה וכאילו החסיר ברכת השנים וממילא לא יצא בכלל בתפלת שמו"ע זו, וכידוע דהישועות יעקב (סי' קי"ז בסו"ד) ושו"ת הר צבי (או"ח סי' נ"ד) ועוד אחרונים חולקים על חידושו של הגר"ח מבריסק זצ"ל וס"ל דאין נ"מ בין החסיר יעו"י להחסיר טו"מ.

ולכן למעשה כיון שהוא באמצע תפלת תשלומין, והבה"ל נסתפק אם יכול לשנות מחשבתו מכוונת תשלומין לכוונת חובה באמצע התפלה, א"כ יחשוב בתנאי שאם יכול להחשיב תפלה זו לשם חובה אע"פ שהתחילה לשם תשלומין, שתחשב לשם חובה ואח"כ יתפלל תפלת תשלומין, ובזה יי"ח גם לשיטת הגר"ח

מבריסק זצ"ל, אבל אם א"א לחשוב מחשבה כזו באמצע תפלתו, ימשיך תפלה זו כתשלומין ואח"כ יתפלל החובה וכמו שפסק המ"ב באופן שזכר כשכבר סיים תפלת התשלומין ונזכר שלא י"ח בתפלת חובה שהתפלל.

שליח ציבור ששכח לומר טל ומטר בתפילת לחש ונזכר כשכבר התחיל רצה

מעשה שהיה בשליח ציבור ששכח לומר טל ומטר בתפילת לחש, ונזכר רק כשכבר התחיל "רצה", דהרי נפסק בשו"ע (סי' קכ"ו ס"ד) שאם ש"צ טעה בתפילת לחש, אינו חוזר ומתפלל שנית משום טירחא דציבורא, אלא סומך על חזרת הש"צ, ובמ"ב (סק"ז) מבואר דאין זה דווקא כשזכר אחרי שסיים תפילת לחש לפני שהתחיל חזרת הש"צ, אלא גם באופן שזכר בתוך תפילת לחש, וכ"כ הפמ"ג (שם משב"ז סק"ג) – אמנם ע' בשו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' ו' שתמה, דאם שכח יעו"י וכבר התחיל מודים, אין כאן כ"כ הרבה טירחא דציבורא אם הוא חוזר ל"רצה" בתפילת לחש שלו, וכ"כ בבירור הלכה ח"א סי' קכ"ו ס"ד ע"ש באריכות).

לפי"ז יש להסתפק מה יעשה הש"צ כשזכר ששכח טו"מ אחרי שכבר התחיל "רצה", האם ימשיך תפלתו אע"פ שלא אמר טו"מ, או שמא יפסיק שם אע"פ שלא התפלל י"ח ברכות, אע"פ דלכאורה אגלאי מילתא למפרע שמה שהתפלל היה לבטלה, דאין תפלה פחותה מי"ח ברכות, או שמא כיון שכל תפילת לחש שלו היא רק כדי להסדיר תפילתו, ממילא גם אם לא אמר י"ח ברכות, אין ברכותיו שבירך לבטלה.

הבית ברוך (על הח"א כלל כ"ט סקט"ז) ס"ל שיסיים את תפילתו, והסביר דאין לחוש משום ברכה לבטלה, דהם אמרו שצריך להזכיר טו"מ, והם אמרו שבאופן כזה פטור מלהזכיר. הכה"ח (סי' קכ"ו סק"ד) כ' שיחזור לתקן מה שהחסיר, ואם יש בזה טרחא דציבורא, ירמוז לאחר לומר חזרת הש"צ במקומו. ואילו התהלה לדוד (שם סק"ד) נקט בפשטות שמפסיק תפילתו, וי"ח תפילתו בחזרת הש"צ.

אבל יש להעיר על דברי הכה"ח, דכל דבריו הם לשיטתו שפסק (סי' קכ"ד סק"ח) בשם השאילת יעב"ץ דאין להתפלל חזרת הש"צ אא"כ קדם להתפלל תפילת לחש, וזה רמז דוד המלך בתהילים, "אודה ה' מאוד בפ"י" – בתחילה בפי ביחיד, ושוב אח"כ "בתוך רבים אהללנו" – היינו חזרת הש"צ. אבל אנחנו לא קיי"ל הכי, דהרי נפסק בשו"ע (סי' קכ"ד ס"ב) ובמ"ב שם, שבשעת הדחק יכול להתפלל חזרת הש"צ גם אם לא הקדים להתפלל תפילת לחש, ונד"ד הוא בודאי שעת הדחק. עוד יש להעיר על הכה"ח, דהאי דינא שש"צ שטעה בתפילת לחש אינו חוזר משום טירחא דציבורא, מקורו ברמב"ם (הל' תפלה פ"י ה"ב), ובמ"ב (סק"ז) מבואר דמיירי גם כשזכר באמצע תפילתו, ואם כדברי הכה"ח דאין לחוש משום טירחא דציבורא משום שיכול לבקש ממי שהוא אחר להתפלל חזרת הש"צ במקומו, למה כל הפוסקים הקודמים לא הזכירו עצה כזו, ולכן נראה דלפי המ"ב אין זו עצה. עוד יש להעיר, דמש"כ התהלה לדוד שיפסיק באמצע תפילתו, דבריו מחודשים מאוד, ולמעשה עדיין צ"ע.

לעילוי נשמת
 מו"ח החבר ר' שלמה בן ר' זכריה חיים זצ"ל
 נלב"ע י"ח תשרי תשפ"ג
 ת.נ.צ.ב.ה.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' נח תשפ"ג

שביעית (י"ח)

דיני שמיטה הנוהגים בשנה השמינית

איסור ספיחין בשנה השמינית

שנינו בשביעית (פ"ו מ"ד) מאימתי מותר אדם ליקח ירק במוצאי שביעית משיעשה כיוצא בו ... רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד, והקשה הר"ש על הת"ק דהרי בירקות אזלינן בתר לקיטה, ות"י דחיישינן שלא יהא מן הנלקט בשביעית, ועוד דבירק שנגמר גידולו בשביעית לא אזלינן בתר לקיטה.

החזו"א (שביעית ס"י ט' סקט"ו ד"ה ומדברי הר"ש) הסביר דלפי הר"ש יצא חומרא גדולה, שאם לקטו ירקות בשמינית, לפני הזמן שיגדל כיוצא בהם, הירקות אסורים גם אח"כ כיון שחז"ל גזרו עליהם שמא יבואו להתיר מה שנלקט בשביעית, או משום שנגמר גידולו בשביעית.

אבל הרמב"ם (ה' שמיטה פ"ד ה"ו) ס"ל דמעיקר הדין, ירק שגדל בשביעית ונלקט בשמינית, אין בו משום ספיחין ולא משום קדושת שביעית, ומ"מ חז"ל אסרו הירקות עד שיעשו כיוצא בהם או עד חנוכה, גזירה שמא ילקוט בשביעית ויטמין לשמינית.

ולכן למעשה יש נ"מ טובא בין הר"ש והרמב"ם, דלשיטת הר"ש איסור ספיחין בשמינית הוא שמא נגמר בישולם בשביעית וגמר הפרי הוא הלקיטה הקובעת לגבי שביעית, משא"כ לפי הרמב"ם, לקיטה היינו לקיטה בפועל ולא רק גמר הפרי, ומה שחז"ל אסרו ספיחים שנלקטו בשמינית הוא כטעם הראשון של הר"ש, דחיישינן שמא הירק נלקט בשביעית להטמינו בשמינית, ולפ"ז משהגיעו הזמנים של ההיתר שעושה כיו"ב, או חנוכה, לשיטת הרמב"ם כולם מותרים גם אם ידוע שנלקטו לפני זמן זה, אבל היינו דווקא אם נלקטו בשנה השמינית, דאם נלקטו בשביעית, הם אסורים לעולם.

האם בשנה השמינית חייב להפקיר הירקות שנגמרו בשנה השביעית

כ' החזו"א (ס"י ט' סק"ג ד"ה פ"ו) דדין הפקר הנוהג במחובר, אינו נוהג בשמינית לפי הרמב"ם, דדווקא בתלוש איכא לאחלופי באותן שנלקטו בשביעית, אבל לפי הר"ש דמה שנגמר בשביעית אזלינן בתר גמר פירי, בודאי יש לחוש שיטעו בין נגמר בשמינית לנגמר בשביעית, ולמסקנא כ' מרן החזו"א זצ"ל, אין הדבר מוכרע אם יש דין הפקר בשמינית, ואע"פ דלגבי פירות שביעית שנינו במתני' (פ"ט מ"ז) ונפסק ברמב"ם (פ"ז הי"ח) דמותר ליכנס בפרדסות במוצאי שביעית עד שתירד רביעה שנייה (ע' כפתור ופרח פמ"ח שזמנה במבכרת היא ז')

מרחשון, ובשנה בינונית היא כ"ג מרחשון, ובמאחרת בר"ח כסלו), מ"מ אפשר היינו דווקא לגבי פירות האילן ולא בירקות.

סיכום למעשה בדין ספיחין בשנה השמינית

א. ירקות שנלקטו בשמינית, אסורים משום ספיחין עד הזמן שירק זה הי' גדל אם הי' נזרע בשמינית.

ב. כשמגיע זמן זה, כל הירקות של אותו מין מותרים באכילה, ואין בהם משום איסור ספיחין.

ג. אפילו אם לקטו הירק בשמינית לפני הזמן הזה, ג"כ מותרים כשמגיע לזמן הזה.

ד. כשמגיע חנוכה (פני תחילת חנוכה כמבואר בדרך אמונה פ"ד סקמ"ג, ועי' שיעורי שבט הלוי אות ל"א שהוכיח כן מלשון הירושלמי שאמרו מר"ה ועד חנוכה, וכשם שר"ה היינו מתחילת ר"ה, כמו"כ מש"כ עד חנוכה היינו עד שיתחיל חנוכה), כל הספיחים מותרים אפילו אם עדיין לא הגיע הזמן שירק זה הי' יכול לגדול בשמינית. ובטעם הדבר הסביר החזו"א (סי' ט' סק"יג), כיון שבירקות אזלינן בתר לקיטה, א"כ היינו צריכים להתירם מיד כשנלקטו בשמינית, אלא שחז"ל אסרום, גזירה שמא ילקוט בשביעית ויטמינם לשמינית, ולכן כיון שחז"ל רק אסרו עד שיעשו כיו"ב, וכבר מצוי מין זה ואינו ניכר שמשתמשין בפירות שביעית, לא גזרו. ועוד שאין הדרך להטמין משנה שעברה על מין שיש ממנו מגידול חדש. אבל כשהגיע חנוכה, הותרו גם אותם שעדיין לא עשו כיו"ב, משום שאנשים כבר הסיחו דעתן משביעית, ואין לחוש שיתירו מהנלקט בשביעית.

ה. קופסאות שימורים הנמכרות בתחילת השנה השמינית

היתר זה של חנוכה, אינו אלא לירקות שנלקטו בשמינית, אבל אם נלקטו בשביעית עדיין איסור זה עליהם לעולם (דרך אמונה פ"ד סקמ"ב), וממילא אם הגיע חנוכה, ויש בידו ירקות, שחלקם נלקטו בסוף שמיטה לפני ר"ה, וחלקם נלקטו אחרי ר"ה, אסור לאוכלם כיון שיש ספק בכל אחד שמא הוא נלקט בשביעית (ישא יוסף על שביעית סי' קי"ג – עמוד רל"ט בשם מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל).

לפי"ז צריך לבדוק בקופסאות שימורים שתאריך הייצור לא יהיה בשביעית, משום שאיסור ספיחין הוא לעולם, ומ"מ אם יש עליהם הכשר טוב אפשר לסמוך עליהם שאין חשש ספיחין בשימורים.

זהירות ברכישת יין בתקופה זו

דרך אגב, בתקופה זו כבר מוכרים יינות ומיץ ענבים בחנויות שהם יכול נכרי (ובדרך כלל מופיע על הבקבוק באותיות קטנות י.ג. או יבול נכרי), והנוהגים כשיטת מרן החזו"א זצ"ל שיש קדושת שביעית ביבול נכרי, צריך לבדוק היטב בבקבוק, משום שיש בו קדושת שביעית, וממילא צריך לנהוג בו ככל יינות שיש בהם קדושת שביעית, אב"א בדרך קנייתם, ואב"א כשמשתמש בהם להבדלה או לארבע כוסות בליל הסדר ואכמ"ל.

ו. דין הירקות הנמצאות בשוק בחנוכה

לפי"ז, אותם ירקות המצויות בשוק בזמן חנוכה, ועדיין לא עשו כיוצא בהן, הרי הן מירקות שבודאי נזרעו בשביעית, וא"כ אפילו אם נלקטו בשמינית מ"מ יש מקום לאסרם, אב"א משום שנזרעו בשביעית, ואב"א משום שמור ונעבד [לפי השיטות שאוסרים שמור ונעבד גם בדיעבד, ובשיטת מרן החזו"א זצ"ל בזה עי' חזו"א סי' כ"ו סק"א בסדר השביעית, וכן בסי' ט' סק"יז, וסי' כ"א סק"יח, שאוסר שמור באכילה, אבל בסי' י" סק"ו מתיר להשתמש באתרוגים שמורים - אלא שמצרף סברא להקל משום שנמכרו לגוי שלא ע"י שליח - וכן בקובץ אגרות ח"ב סי' קס"ב מתיר פירות שמורים, ועי' קריינא דאיגרתא ח"א סי' קמ"ז שכתב שמרן החזו"א זצ"ל בכוונה השאיר סתירה בספרו בענין שמור, משום שלא רצה לקבוע הלכה לרבים נגד ר"ת, ובכלל היתה דרכו בקודש, במקום שההלכה רפויה ויש צדדים, היקל ליחיד השואל, אבל

להתיר לכל הכלל כולו ראה בזה ענין קלות בשמירת תוה"ק, ולכן אע"פ שבספרו פסק דאפשר להקל במשומר, מ"מ בסדר שביעית שהיא קביעת הלכה למעשה לכל הציבור, כתב דאסור].

אבל אם כבר הגיע הזמן של כיוצא בהם והם מצויים בשוק (כגון מלפפון וצנונית וקישואים חסה ובצל ירוק – כל ירק בתאריך שלו), יש להתיר את כל המין ההוא אפילו אם בודאי נמצא בשוק ממה שנזרע בשביעית, דתלינן בהיתירא, וכעין מש"כ הפוסקים לגבי ספיחין בכה"ג, ובפרט שהלקיטה היתה בשנה השמינית ואין עליהם קדושת שביעית, כיון דמן התורה אזלינן בתר לקיטה, ואע"פ שיש מחמירים בזה, למעשה נתפשט המנהג להקל (עי' שמיטה כהלכתה פ"ב הערה ט"ז, ושו"ת מנחת יצחק ח"י ס"י קי"ב, ושו"ת משנת יוסף ח"א ס"י י"ט סק"ז, ומנחת ירושלים מבוא לפרק ח' אות כ"ט עמוד קמ"ט).

ירקות אחרי ר"ה במקום שמצויים שם גם פירות מחו"ל או פירות נכרים

ברמב"ם (פ"ד ה"ז) מבואר, שאם מצויים ירקות מחו"ל, מותר לקנות מאותו מין במוצאי שביעית מיד אחרי ר"ה, אם אפשר לתלות שהוא משם (החסדי דוד - שביעית פ"ד ה"י ד"ה בראשונה - הסביר, דכדי להתיר את הירק, צריך שני טעמים, וההיתר הוא משום ספק ספיקא, שמא הירק מחו"ל, ואת"ל שהוא מא"י, שמא הוא של שמינית. בשנות אליהו - שביעית פ"ו מ"ד ד"ה מאימתי - נקט רבינו הגר"א ז"ל שהעיקר הוא הטעם השני – שהירק דרכו ליגדל מיד מן החדש. אבל החזו"א - ס"י ט' סק"י ד"ה והא, וסקט"ז ד"ה ר"מ, וסק"י ד"ה ואחר - נקט העיקר משום שאפשר להביא ירקות מחו"ל, ולפי"ז אין להתיר ירקות מיד במוצאי יו"ט א"כ יש בא"י כיו"ב מחו"ל), אבל אם ידוע שהוא משדה ישראל בא"י, א"א להקל עד שיגיע חנוכה, או הזמן שיעשו כיוצא בהם.

מרן הגריש"א זצ"ל נשאל אם יש להקל לקנות ירקות מיד אחרי ר"ה במוצאי שביעית, על סמך ירקות שבאו מהערבה הדרומית, שדינה כחו"ל לענין שביעית, ואמנם בתחילה צידד דיש להקל, אבל למעשה לא היקל משום שמרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל אמר לו שאין לו הוראה ממרן החזו"א זצ"ל על זה (ישא יוסף על שביעית סוסי ק"ג).

ולגבי לקנות ירקות מיד אחרי ר"ה ולתלות שהם מיבול נכרי, פסק מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שאין להקל בזה, משום שיש קדושת שביעית ביבול נכרי, ויתכן שלא התירו לתלות בזה (שיח אמונה פ"ד הערה 133).

ז. תבואה וקטניות בתחילת השנה השמינית

בענין תבואה וקטניות, כיון דאזלינן בתר שליש גידולם, ולא בתר לקיטה, א"כ אם הביאו שליש אחרי ר"ה של שמינית הרי הם מותרים מיד, אבל אם גדלו שליש לפני ר"ה, אפילו אם קצרים אחרי חנוכה גם הם אסורים לעולם כדין ספיחי שביעית (דרך אמונה פ"ד סקמ"ב).

ח. ירקות שגדלו אצל נכרי

אע"פ שחז"ל גזרו שירקות שגדלו בשביעית ונתלשו בשמינית, יש עליהם איסור ספיחין, אבל בירקות שגדלו אצל נכרי שאין עליהם איסור ספיחין (עי' רמב"ם פ"ד הכ"ט דלא שייך ספיחין בפירות עכו"ם, כיון שכל הגזירה רק היתה מפני עוברי עבירה, והעכו"ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם), מותר לאכלם, ומ"מ כ' החזו"א (שביעית ס"י ט' סק"י ד"ה הגדל) קדושת שביעית נוהגת בהם ביוצאים לשמינית, עד שיעשו כיו"ב או עד חנוכה, ואם הגיע זמן הביעור קודם, חייב לבערן.

אבל זה ברור, דהיינו דווקא להנהיגים קדושת שביעית בפירות נכרי, דלשיטת המקילים בזה, ממילא א"צ לנהוג קדושת שביעית בפירות נכרי שנלקטו בשמינית. ולכן למעשה ירקות טריים שלקטו בשנה השמינית משדות נכרים, חל עליהם קדושת שביעית לשיטת מרן החזו"א זצ"ל, ואסורים בסחורה ובהפסד ויש עליהם חיוב ביעור, אבל אין חיוב תרומות ומעשרות על ירקות הללו משום שפירות נכרי שגמר

מלאכתם ביד נכרי פטורים מתרו"מ, ורק אם נגמר מלאכתם (כגון מיון ואריזה) ביד ישראל יש לעשרם מספק שמא הלכה כמאן דאמר שאין בהם קדושת שביעית.

ט. פירות האילן שחנטו בשביעית ונקטפו בשמינית

פירות האילן שחנטו בשמיטה ונקטפו בשמינית, חלה עליהן קדושת שביעית ופטורים מתרו"מ (עי' רמב"ם הל' שמיטה פ"ד הי"ג ודרך אמונה סקצ"ד), ולכן תפוחי עץ ואגסים ופרי הדר ואבוקדו ואפרסמון וכל פירות האילן הנקטפים בחורף של השנה השמינית יש להם דיני קדושת שביעית, ואסור לקצור ולבצור פירות אלו כדרך הקצירה והבצירה בכל השנים, והבעלים צריכים להפקירם, וצריך לנהוג בהם כמו בכל פירות שביעית לגבי איסור סחורה והפסד וכו', וממילא הם פטורים מהפרשת תרו"מ, אע"פ שנקטפו בשמינית.

לפי השיטות האוסרים שמור ונעבד, אסור לקנות פירות בשנה השמינית מן החשוד על השביעית עד שעשו פירות שמינית כיוצא בהן (חזו"א שביעית סי' ט' סק"ז ד"ה תבואה ופירות).

אבל אם הפירות הללו גדלו בשביעית, ורק הגיעו לעונת המעשרות בתחילת השנה השמינית לפני ט"ו בשבט, יש להפריש תרו"מ בלי ברכה (מעדני ארץ על שביעית סי' א' ד"ה אולם, ושלחן שלמה עמוד קנ"א).

י. בננות

האחרונים נסתפקו האם יש דין ספיחין בבננות, דמצד אחד הן נחשבות כירק לענין ערלה, תרו"מ, וברכה שמברכים עליהן בפה"א, אבל מאידך גיסא הן גדלות כאילן, דהרי הגזע קיים משנה לשנה, וא"כ אפשר לא שייך בהן גזירת חז"ל שאסרו ספיחין שמא ילך ויזרע בשביעית.

להלכה פסק מרן החזו"א זצ"ל דיש להקל שאין איסור ספיחין בבננות, ואפילו אם התחילו לצמוח בשביעית, ואע"פ שלגבי חיוב מעשרות הולכים בהם בתר לקיטה כירק (עי' דרך אמונה פ"ד סקפ"ה בסו"ד), ומ"מ בודאי קדושת שביעית ואיסור סחורה וחיוב ביעור נוהג גם בבננות.

אלא דיש להסתפק לגבי בננות שגדלו בשביעית ונלקטו בשמינית, דמסתבר לומר, כמו שאין בהן איסור ספיחין, ממילא אין בהן קדושת שביעית בשנה השמינית דהא בהא תליא, ואע"פ שמרן החזו"א זצ"ל ס"ל דפירות עכו"ם שאין בהם איסור ספיחין יש בהם קדושת שביעית, שאני התם דהפירות מצד עצמן שייך בהן דין ספיחין, ורק מסיבה צדדית לא גזרו בהן איסור ספיחין, משא"כ בבננות שלעולם אינן בכלל ספיחין (ברית עולם פ"ג סמ"ו, ושדה מרדכי פ"ט ס"ד ותורת השדה סק"יט, וע"ע בשו"ת משנת יוסף חיי"ב סי' כ' וסי' מ"ט).

בכל זאת לגבי תרו"מ דינם כמו ירק דאזלינן בתר לקיטה, וא"כ יתחייבו בתרו"מ, אבל כיון שהיו הפקר עד שעת לקיטתן מחמת מצות השמיטה, א"כ אפשר הם פטורים מתרומות ומעשרות אע"פ שהוא בעצמו חזר וזכה בהם, אבל מאידך גיסא י"ל כיון שלא נלקטו בשביעית, איגלאי מילתא למפרע שלא היו הפקר, ועי' בקה"י על שביעית (סוסי"ז) מש"כ בזה, ולכן למעשה יש להפריש תרו"מ מבננות אלו בלא ברכה.

פרחים ושתילים

צריך להזהר בחודשים הראשונים בשנה השמינית, שלא לקנות פרחים או שתילים מחנות שאין עליו הכשר, משום שיש לחוש שנטעו אותם בשביעית, ולכן כל עוד שאין מצויין ממין זה שנזרעו בשמינית, הם אסורים עד חנוכה (שמיטת קרקעות להגר"צ כהן זצ"ל פ"ג ס"ס), אבל י"א כיון יש דעות בפוסקים שאין לקנות ירק הנזרע בשביעית אפילו אם נלקט אחרי חנוכה, אע"פ שהמנהג הוא להקל בזה, מ"מ היינו דווקא בירקות שהם חיי נפש, משא"כ בפרחים שאינם אלא ליופי והם בגדר מותרות, ראוי להחמיר שלא לקנותם

עד בכדי שיעשו פרחים כיוצא בהם מזריעת שמינית, שהוא תאריך מאוחר יותר, וברוב הפרחים התאריך הוא בחודש טבת או שבט (שערי שמיטה עמוד ק"ו).

לעשות מרקחת (ריבה) מאתרוגים של שמיטה

מותר לעשות מרקחת מאתרוג של שמיטה שיש בו קדושת שביעית משום שדרכו בכך, ובלי זה אין האתרוג ראוי לכלום אחרי סוכות, וממילא אינו מפסידו אלא אדרבה משביחו, ובשו"ת משיב דבר (ח"ב סי' נ"ו קונטרס דבר השמיטה עמוד נ"ט ד"ה ע"ד מסחר האתרוגים) כ' הנצי"ב זצ"ל, "תיכף אחרי החג צויתי לטגן את האתרוג ולאכלו בקדושת שביעית".

זריעה אחרי שביעית – זריעת גרעין אתרוג שיש בו קדושת שביעית

כ' החזו"א (שביעית סי' ט" סק"ד) שאסור לזרוע דבר שיש בו קדושת שביעית, משום שניתן לאכילה ולא לזריעה. לפ"ז יש להסתפק אם מותר לזרוע גרעין של אתרוג שיש בו קדושת שביעית. מקום הספק הוא לפמ"ש"כ הכס"מ בביאור שיטת הרמב"ם (הלי שמיטה פ"ז ה"ט"ו) שיש קדושת שביעית גם בגרעיני פירות, ולפ"ז לכאורה אסור לזרוע, אבל החכמת אדם (בשערי צדק פ"ז סי"ב) כ' מפורש שגרעין האתרוג אין בו קדושת שביעית, והחזו"א (שביעית סי' י" סק"א וסי' י"ד סק"י) כ' דגרעינים שאינם מיוחדים אצלנו למאכל בהמה אין בהם קדושת שביעית, ועוד כ' (סי' י"ג סק"א) שרק גרעינים האסורים משום תרומה יש בהם קדושת שביעית, והרי גרעיני אתרוג של תרומה מותרים לזרים כמבואר ברמב"ם (הלי תרומות פ"א ה"א), וע"ש ברדב"ז שנתן טעם לדבר משום שהם מרים ואינם ראויים למאכל אדם, ויש שרצו ליישב שגם הכס"מ אינו מחמיר בכל הגרעינים, ולהלכה פסק מרן הגריש"א זצ"ל שמותר לזרוע גרעין של אתרוג (הובא בהליכות שדה קובץ 92 עמוד 6), וכן נקט בדרך אמונה (פ"ה ס"ק קנ"ה) שאין קדושת שביעית בגרעיני אתרוג כיון שאינם ראויים לאכילה, ומה"ט מרן הקה"י זצ"ל נקט שמותר ליטוע גרעיני אתרוג שגדל בשביעית (ארחות רבינו ח"ב עמוד שכ"ד ובנדמ"ח ח"ג עמוד רס"ה).

אבל יש להעיר, דלכאורה אסור לחתוך אתרוג על מנת להוציא הגרעינים ממנו כדי לזרוע אם לא יאכל האתרוג, משום שגורם להפסד הפרי, וכידוע שנחלקו גדולי הפוסקים אם יש איסור לגרום הפסד לפירות שביעית (עי' מש"כ במעדני יו"ט על שביעית מהדורת תשפ"ב - עמוד קמ"ד), אלא דאפשר יש מקום להקל לפי מה שחידש מרן הגריש"א זצ"ל דאפילו לפי השיטות האוסרות גרם הפסד, היינו רק בדבר שעומד להאכל, אבל בדבר שעומד להפסד, אין איסור לגרום הפסדו, משום שגרם הפסד אינו אסור מצד עצם המעשה כמו הפסד בידים, אלא מצד הפסד התכלית שלמענו עומד.

לפ"ז פסק דמותר לגרום לקלקול מאכל אדם שבדאי לא יאכל, וכן לגרום שיהפך למאכל בהמה כדי להאכילו לבעלי חיים (הובא במשפטי ארץ פרק כ"א הערה 25). לפ"ז אפשר יש להקל לחתוך אתרוג כדי להוציא הגרעינים ממנו, אע"פ שהפרי בעצמו ירקב יותר מהר אחרי שנחתך, אבל מאידך גיסא, יש אנשים שעושים מרקחת (ריבה) או ליקר מהאתרוגים, וא"כ מי יימר שהאתרוג אינו עומד לאכילה, ואין הולכים בזה בתר כל יחיד ויחיד, אלא בתר רוב כלל הציבור באותו מקום כמש"כ החזו"א זצ"ל, ולכן למעשה נראה דיש להחמיר שלא להוציא הגרעינים כדי לזרוע א"כ ישתמש באתרוג ג"כ לאכילה, ושוב ראיתי שמרן הקה"י זצ"ל לא התיר לחתוך את האתרוג רק כדי להוציא את הגרעינים, ורק אם חתכו כדי לבשלו לצורך אכילה, התיר להוציא את הגרעינים (ארחות אבינו הנ"ל).